

יעקב בוסקילא

אין מבטלין איסור לכתחילה

ראשי פרקים

- א. מקורות הדין
1. סוגיות הגמרא
 - א. אין מבטלין איסור לכתחילה
 - ב. עבר וביטלו
 2. דעות ראשונים
- ב. איסור הביטול - דאורייתא או דרבנן
1. מדאורייתא
 2. מדרבנן
- סיכום והלכה למעשה
- סברא בדין איסור ביטול לכתחילה
- ג. בדין איסור מדבריהם - סתירה בדעת מרן
- ד. יישוב הסתירה
- שלב א: מקור דין אין מבטלין איסור מדבריהם מהלך הסוגיה דעות הראשונים
- שלב ב: תנאים לביטול האיסור
- תנאי א: אסור לבטל בידיים
- תנאי ב: האיסור אינו ניכר
- תנאי ג: האיסור אינו בעין
- שלב ג: באיזה איסור דרבנן מדובר?
- דעת מרן בשו"ע
- יישוב הסתירה בדעת מרן: מצוות נר חנוכה - שורשה מן התורה

א. מקורות הדין

1. סוגיות הגמרא

א. אין מבטלין איסור לכתחילה

ותנן אין מבטלין איסור לכתחילה...

(ביצה ד:)

ופירשו רש"י ותוס':

ואע"ג דמאוריתא חד כחרי בטיל - (ביטול ברוב), היינו היכא דמערב ממילא, אבל למערכיניהו בידיים לביטולי - (לבטל בידיים) אסור, דהכי תנן במס' תרומות (פ"ה מ"ט) סאה של תרומה שנפלה לתוך צ"ט של חולין וחזרה ונפלה לתוכן סאה של חולין ורכה עליהן, בשוגג מותר (שהתרומה עולה באחד ומאה, ומריס סאה ונותנה לכהן והשאר מותר) כמזיד אסור (שהוסיף חולין במזיד - אין התרומה בטלה והכל מדומע) דאין מבטלין איסור לכתחילה...

(תוד"ה ד"ה ותנן)

ב. עבר וביטלו

דתניא נפלו ונתפצעו אחד שוגג ואחד מזיד לא יעלו דברי ר"מ ור' יהודה,
 ר' יוסי ור' שמעון אומרים בשוגג יעלו במזיד לא יעלו.

(גיטין נד:)

פ"י רש"י:

נפלו ונתפצעו. אגוזי פרך אין מתבטלין אפילו באלף מפני חשיבותן
 (מששה דברים שמונו חכמים (ביצה ג:)), נתפצעו האגוזים של ערלה ואח"כ נפלו
 לתוך של היתר יעלו (באחד ומאתיים), נפלו תחילה ואח"כ נתפצעו, אחד
 שפצען שוגג, שלא נתכוון כדי לבטל חשיבותן ולהעלותם באחד ומאתיים
 כדין ערלה, בין שפצען מזיד, שנתכוון לכך, לא יעלו אפי' באלף, דקניס
 ר"מ ור"י שוגג אטו מזיד אע"ג דהך עלייה... איסורא דרבנן בעלמא (כוונתו
 שאיסור דין דבר חשוב הוא מדובנן בלבד כי מדאורייתא אין הבדל וברוב בטל, ואין
 כוונתו שדין איסור ביטול הוא מדרבנן) ואפילו שלמים, דמדאורייתא אין
 חילוק בין חשוב לשאינו חשוב דהכל בטל דכתיב "אחרי רבים להטות",
 ורבנן הוא דגזור (בדברים חשובים).

הטור כתב (י"ד טז) - "כל האיסורים שריבה עליהם שוגג מותרים, מזיד אסורים",
 ומקור דבריו הוא בירושלמי תרומה (פ"ה ה"ג). ובב"ב (נ"ד"ה ומ"ש רבנו) כתב על כך -
 "דקיי"ל כר' יוסי ור' שמעון גבי ר"מ ור' יהודה, שיש חילוק בין שוגג למזיד כאשר
 ביטל איסור".

2. דעות ראשונים**שיטת הרמב"ם:**

אסור לבטל איסורין של תורה לכתחילה, ואם ביטל הרי זה מותר, ואעפ"כ
 קנסו אותו חכמים ואסרו הכל, ויראה לי שכיון שהוא קנס אין אסורים
 תערוכת זו אלא על זה העובר שביטל האיסור אבל לאחרים הכל מותר.

(הל' מאכלות אסורות פט"ו הכ"ה)

ארבעה דינים בהלכה זו.

א. אסור מן התורה לבטל איסור לכתחילה.

ב. אם ביטל - מן התורה מותר.

ג. חכמים קנסו שהכל אסור.

ד. האוכל נאסר רק על זה שביטל את האיסור מטעם קנס, ולאחרים מותר.

מבאר מרן (כסף משנה שם ובבית יוסף), בדברי הרמב"ם:

א. מדבריו של הרמב"ם - "קנסו אותו חכמים" - ברור שמדובר רק במזיד (כדעת

ר' יוסי ור' שמעון בגיטין), שהרי לשוגג אין קנס.

ב. בענין האוכל שנאסר רק למבטל ולא לאחרים, נראה שלמד זאת מדין מעשה

שבת שנאסר על העושה ומותר לאחרים.

הטור (ס"י טז) כתב - "וכתב הרמב"ם דוקא למבטל עצמו אם הוא שלו קנסינן לאוסרו

עליה, או למי שכיון לבטלו בשבילו אבל לאחרני שרי".

1. פשט זה נובע מרש"י במקום אחד שנראה שסובר שדין איסור ביטול מדאורייתא ועוד יבואר.
 * הערת העורך: אין זו ראייה חזקה כלל. והוא עצמו לא חזקיר לקמן שלרמב"ם זה דאורייתא. [ש.ל.]

הרא"ש (גיד הנשה ס"ט לה) - כתב את דברי הרמב"ם ולא הזכיר כלל שנאסר למי שכיון לבטלו בשבילו כדעת הטור.
על כך מבאר הב"י (על אחר):

ונראה לי שלא כתב רבינו (הטור) כן בשמו אלא לפי שמצא להרשב"א שכתב (תורת הבית ב"ד ש"ג) וז"ל: וכי אסרינן ליה במבטלו לכתחילה, דוקא למי שעבר וכיטל, וכן למי שנתבטל בעבורו כדי שלא יהנו לו מעשיו הרעים, אבל לשאר כל אדם מותר דקנסא בלחוד הוא דקנסינן וכ"כ הרמב"ם וכ"כ הראב"ד ז"ל. עכ"ל.

ואע"פ שהרמב"ם... לא כתב דאסור למי שנתבטל בשבילו, מ"מ משמע ליה להרשב"א דממילא משמע, דכיון דטעמא דקנסא כדי שלא יהנו לו מעשיו הרעים ויבוא לעשות כן פעם אחרת, אם אתה מתירו למי שנתבטל בשבילו איכא למיחש שמא יעשה כן פעם אחרת... הלכך חיישינן. אי נמי, דאי שרית למי שנתבטל בשבילו חיישינן דילמא אחי למימר לגוי או לעבד שיבטלנו הילכך קנסינן ליה.

ועוד מדייק הב"י מלשון הטור - "דוקא למבטל עצמו אם הוא שלו קנסינן...":

דלא אסרינן למבטל עצמו א"כ הוא שלו או שנתכוון לבטלו בשביל עצמו, אבל אם לא היה שלו וגם לא נתכוון בשביל עצמו - שרי לדידיה, דכיון דלא שרינן למי שנתכוון בשבילו וגם לא היה שלו - לא אהנו מעשיו הרעים קרינן ביה.

סיכום ביניים ע"פ המקורות הנ"ל:

- א. ביטול - אסור לכתחילה.
- ב. עבר וביטלו - בשוגג מותר במזיד אסור (כדעת ר' יוסי ור' שמעון)
- ג. האיסור חל על המבטל עצמו, ועל מי שביטלו בשבילו (אם נקבל את סברת הרשב"א ברמב"ם).
- ד. האיסור דוקא אם הוא שלו או שנתכוון לבטלו בשביל עצמו, ואם לאו לא נאסר (טור-ב"י).

ב. איסור הביטול - דאורייתא או דרבנן

1. מדאורייתא

"ולקח הכהן את הזרוע בשלה" (במדבר ג' ט) וגו'... זהו היתר הבא מכלל איסור... אמר אביי: לא נצרכא אלא לר"י דאמר מין במינו לא בטיל - קמ"ל דהכא בטיל. ומקשה הגמ' וליגמר מינה! (מתוצת הגמ'): גלי רחמנא "ולקח מדם הפר ומדם השעיר" (ויקרא ט"ז, יח) - תרוייהו כהדי הדדי נינהו ולא בטיל.

(חולין צח:)

המדובר באיל נזיר, עליו נאמר: "ולקח הכהן את הזרוע בשלה מן האיל". האיל כולו מתבשל כאחד: הזרוע בשלה - לכהן, והשאר - לבעלים. ואע"פ שמתפשט טעם הזרוע בכל האיל, ולר"י בכל מקום מין במינו לא בטיל - כאן בטל הטעם ומותר שאר הבשר לישראל.

(מקשה הגמ'): ומאי חזית דגמריי מהאי, ליגמר מהאי? (מתרצת הגמ'): חידוש הוא ומחידוש לא גמרינן.

(שם)

מפרש רש"י: "חידוש הוא - לכתחילה התיר לבטל האיסור".

מכאן משמע שרק באיל נזיר התירו ביטול לכתחילה, ושאר איסורים אסור לבטלם לכתחילה מן התורה.²

גם הראב"ד (איסור משהו פ"ב, תמים דעים רלט) כתב שאיסור ביטול לכתחילה מדאורייתא הוא, וכן מובא בשמו בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' תקד) ובר"ן (לה: מדפי הרי"ף). פרי תאר (צ"ט סק"ה) כותב שכן נראית דעת התוס'.

2. מדרבנן

הר"ן בחולין (לה: בדפי הרי"ף) כותב בשם התוס' שמדאורייתא מותר לבטל לכתחילה כל איסור, וחכמים גזרו ואסרו לבטל לכתחילה. והחידוש באיל הנזיר הוא ששם מצווה לבטל, משא"כ בשאר איסורין שאין מצוה לבטל. הרשב"א (תורת הבית ב"ד ש"ג):

תירצו בתוס': דמדאורייתא מבטלין, ודאמרינן אין מבטלין - מדרבנן. והא דאמרינן הכא חידוש הוא, ה"ק: חידוש הוא שחדשה תורה לבטלו, מה שאין כן בעלמא שאע"פ שמוותר לבטלה גנאי הוא לבטלה, וכ"ש שאין מצוה לבטלה, וכאן אפילו מצוה יש בו.

בהגהה על הגליון בחולין (שם) כתבו שבתוס' שלפנינו לא נמצא תירוץ זה, שעליו מדברים הר"ן והרשב"א.

'כנסת הגדולה' (אות ב) כתב - "שלולי דעת הר"ן והרשב"א, היינו סוברים כדעת התוס' שאיסור ביטול מדאורייתא הוא, וכן מוכח מתוס' ד"ה ותנן (ב"ב ד:): "חקרי לבי כתב (יד"ד שם), שלמרות שהרשב"א והר"ן תלמידי הראב"ד ולעולם מבטלים דעתם בפני דעתו, כאן נקטו כדעת התוס'.

ועוד הביא ראיה לכך משבת קכב (ע"א), על דברי המשנה - "נכרי שהדליק את הנר משתמש לאורו ישראל, ואם בשביל ישראל אסור" - כתבו התוס' (ד"ה ואם):

נראה דאסור לכל ישראל, דדוקא בחוץ לתחום דרבנן... הבא כשכיל ישראל זה מותר לישראל אחר, אבל באיסורא דאורייתא כי הכא לא.

ובנידון דידן, שביטל במזיד פסקו הרמב"ם ורוב הפוסקים שאסור - למבטלו ולמי שנתבטל בשבילו - אבל לשאר ישראל מותר. ולדברי תוס', אם נאמר שאיסור ביטול לכתחילה הוא מן התורה, כיצד נתיר לכל ישראל, אלא ודאי איסור ביטול לכתחילה מדרבנן, ולכן מותר לשאר ישראל כדין כל איסורי דרבנן, כגון גוי שהביא מחוץ לתחום לישראל אחד שמותר לישראל אחר.

סיכום והלכה למעשה

הרשב"א והר"ן (בשם תוס') סוברים שאיסור ביטול מדרבנן הוא, רש"י והראב"ד סוברים שאיסור ביטול מדאורייתא, אך גם הם מודים בשוגג דמותר.

2. ומה שכתב רש"י בגיטין (נד:): דאיסור ביטול איסורא דרבנן בעלמא כבר יישבנו לעיל (עמ' 35). * הערת העורך: הראיה היא שכך היייל להלכה והיא מהשו"ע. שקיבל את שיטת התוס' בשבת, שרק באיסור דרבנן מתירים לאחרים, והשו"ע עצמו פסק כאן כרמב"ם שלאחרים מותר. [ש.ל.]

בשו"ע (צ.ה) פסק מרן :

אין מבטלין איסור לכתחילה ואפילו נפל לתוך היתר שאין בו שיעור לבטלו אין מוסיפים עליו היתר כדי לבטלו.

עבר וביטלו או שריבה עליו, אם בשוגג מותר(כר' יוסי ור' שמעון) ואם במזיד אסור למבטל עצמו אם הוא שלו(ע"פ הטור בדלעיל), וכן למי שנתבטל בשבילו, ולשאר כל אדם מותר.

נראה שפסק שאיסור הביטול מדרבנן דאי דאורייתא גם לשאר כל אדם היה אסור, כפי שהוכח ע"פ יחקרי לב'. וכן פסק הש"ך(סק"ז) שאיסורו מדרבנן כדעת הרשב"א והר"ן.

דעת הרמ"א - כדעת מרן השו"ע, ומוסיף לחלק ששייך ביטול רק כאשר אין חני"נ (יבש ביבש, או לח בלח לדעת הסוברים שאין בו חני"ט), אבל אם נבלע האיסור בחתיכה אמרינן חני"נ, ולא שייך בה דין הביטול.

רוב נושאי כליו של השו"ע הביאו את דעת 'נודע ביהודה' דכל איסור הביטול דרבנן איירי דוקא בטעם, כדן זרוע בשלה שרק הטעם מתבטל, אבל איסור בעין ודאי שאסור לבטלו מן התורה.

וז"ל ה'נודע ביהודה' (תנינא ח"ו"ד ס"י מ"ה) :

דוקא דומיא דזרוע בשלה, שהזרוע עצמה לא נתבטלה כלל ונשארה באיסורה לזר והיה נותנה לכהן אחר בישולה, רק הטעם דמפיק מהזרוע ונבלע בשאר האיל הוא שנתבטל, וטעם שנתבטל לא נשאר בו איסור כלל.

אבל יבש כיבש לא בטל האיסור והוא נשאר בעין והוא בעולם ובאיסורו עומד, שאם יבוא אליהו ויאמר שזו היא החתיכה האסורה הרי הוא עומד באיסורו הקדום, אלא כל זמן שאין מכירין אותו גזירת הכתוב "אחרי רבים להטות"... בזה לכ"ע, לדעת, לא התירה התורה לבטלו לכתחלה, ואין אפשר שדבר שאפילו אחר ביטול אם יוכר יהיה אסור - לבטלו עתה! ? והרי עתה הוא מכירו !

סברא בדין איסור ביטול לכתחילה

תוס' פסחים (ל. ד"ה לשהינהו) :

תימה לר"י: נהי דסבירא לן דטעמא דחמץ בקדירה חשיב משהו שאין רגילין להשתמש הרבה ביחד, מ"מ הא תנן אין מבטלין איסור לכתחילה, ואפילו איסורא דרבנן אין מבטלין דאם לא כן מה הועילו חכמים בתקנתם שאסרו עד שישים, הואיל שיכול להוסיף האיסור, ולא דמי לעצים שנשרו מן הדקל לתנור ביו"ט שמרבה עליהן עצים מוכנים ומסיקן (ביצה ד.), דהתם איסור מוקצה אין לו שורש מן התורה, אבל מידי דאית ליה שורש מן התורה לא.

ומוסיף ה'חתם סופר' (חאו"ח ס"י קכ"ט) :

וטעמא שלא לבטל איסור, דא"כ לא שבקת איסור בעולם, וכעין שכתבו תוס' פסחים... וביבש כיבש שהאיסור בעין ונרגש ונאכל, לכ"ע אסור מן התורה לבטלו ולעשות טצדקי לאכול איסור... ובלח בלח בבטול ס' ס"ל

להתוס' מן התורה מותר לבטלו לכתחילה, דאינו עושה טעדיק לאכול נבלה, שהרי העבירו מן העולם ובטל טעמו בס' ורק מדרבנן אסור...
נראה א"כ שהסברא שאסרו חכמים לבטל לכתחילה - כדי שלא יהיה כל אחד הולך ומבטל איסורים, והרי זה נגד הכוונה שדברים אלו יהיו אסורים'.

ג. בדין איסור מדבריהם - סתירה בדעת מרן

בהלכות תערובות (י"ד צ"ט ס"ח) פסק מרן:

איסור של דבריהם, (א) אין מערבין אותו בידיים כדי לבטלו, ואם עשה כן במזיד - אסור. (ב) אבל אם נפל מעצמו, ואין בהיתר כדי לבטלו, מרבה עליו ומבטלו.

בהלכות תנוכה (א"ח תרעו ס"ד) פסק מרן:

הנותר ביום השמיני מן השמן הצריך לשיעור הדלקה עושה לו מדורה ושורפו בפני עצמו שהרי הוקצה למצוותו. ואם נתערב בשמן אחר ואין שישים לבטלו יש מי שאומר שאין להוסיף עליו כדי לבטלו.

יוצא שיש סתירה בפסיקות מרן בעניין איסור דרבנן שנתערב ואין בהיתר כדי לבטלו. ביו"ד פסק שמותר לרבות עליו כדי לבטלו, ובא"ח פסק שאסור (נר תנוכה מדרבנן הוא).

האחרונים ניסו ליישב את דעת מרן בדרכים שונות:

א. ה'מגן אברהם' (א"ח שם סק"ב) והט"ז (י"ד שם): שמן תנוכה חמיר טפי כיון שיש לו מתירין שאפשר להשאירו לשנה הבאה, לכך החמירו לא להוסיף עליו, מה שאין כן ביו"ד מדובר בדברים שאין להם מתירין ע"כ מותר להרבות בכדי לבטל האיסור. (על כך הקשו הילבושי שרד' וה'באר היטב' - מדוע בטל השמן בשישים שלא יתבטל אף באלף!!)

ב. 'חוות דעת' (י"ד שם): דין להרבות על האיסור בשישים כדי לבטלו שייך במאכלים שאז הטעם של האיסור בטל, משא"כ במידי שלא בר אכילה כגון שמן תנוכה שאיסורם שייך בהנאה, גם אם נוסף עוד לבטלו השמן האסור עדיין קיים, ורק התווסף לו שמן אחר, לכן בהאי גוונא לא שייך דין ביטול.

ג. ש"ד (י"ד שם): שמן תנוכה חמיר טפי כיון דהוקצה למצוותו, וסיים שגם זאת בדוחק.

ד. 'אליה רבה' (א"ח שם סק"ז ומביאו רע"א ב"ד): יש לדייק מלשון המחבר שכתב "נפל מעצמו". משמע דוקא נפל מעצמו ולא שהפילו בשוגג, כי אז לכו"ע אסור להוסיף ולבטלו. ואע"פ שבאיסור דאורייתא (צ"ט סע"ה) פסק מרן ששוגג מותר ולא קנסינן ליה, שם מכיון דאסור לרבות עליו אפי' הפילו בשוגג - לכן מותר, משא"כ באיסור דרבנן שמותר להוסיף עליו אם נפל מעצמו, לכן בשוגג קנסינן ליה, שמא יפילו במזיד ויאמר שוגג הייתי וירבה עליו לבטלו.

ע"פ דיוק זה יש לומר שביו"ד מדובר בנפל מעצמו, ובתנוכה מדובר שהפילו בשוגג, ולכן אסור להוסיף עליו כדי לבטלו, כי קנסינן ליה באיסור דרבנן כאמור. אולם גם זה דחוק כי בא"ח כתוב "שנתערב" משמע בכל אופן.

* הערת העורך: התת"ס סובר כנובי"י שמדאורייתא אסור יבש ביבש מסברא אחרת: אסור לעשות טעדיק לאכול איסור. (ש.ל.)

ועוד פוסקים כתבו תירווצים אחרים ליישב שיטת מרן ולא אוסיף למנותם עוד, רק אביא מדברי אחרון בן דורנו:

בספר 'איסור והיתר' לר' יצחק יוסף הביא את דעות האחרונים הנ"ל והקשה עליהם והגיע למסקנה פשוטה וברורה: מרן חיבר את חלק או"ח בתחילה ויו"ד אחריו, ע"כ בפשטות נראה שמרן חזר בו מפסיקתו באו"ח. בכך באנו לא ליישב את הסתירה אלא לביטול הסתירה כלל ונקוט אחרון בידך.

על כך קשה לי מאוד. אומנם כללי מרן כך הם ידועים, ובכך מיושבת שפיר דעת מרן, אולם מדוע טרחו כל הפוסקים ליישב שיטת מרן מבלי להגיע למסקנה הנ"ל?! וכי נעלמו מהם כללי מרן?!

לכן נראה לענ"ד, שמתוך טירחתם לנסות וליישב את דעת מרן ניתן אולי להגיע ליישוב הסתירה, ואנוכי בס"ד, בענ"ד ובעיון רב בסוגיה העליתי מעט בסברא ליישב את דעת מרן, ובעי"ה להעמיד כל הלכה במקומה.

ד. יישוב הסתירה

שלב א: מקור דין אין מבטלין איסור מדבריהם

אמר רבי יוחנן: עצים שנשרו מן הדקל בשבת אסור להסיקן ביום טוב, ואל תשיבני ביצה. מאי טעמא? ביצה משום דכיומא נמי חזיא לגומעה, ולא קא שרי לה עד למחר - מידע ידיע דבת יומא אסורה. עצים, דלא חזו ליומיהו, אי שרי להו למחר - אתי למימר: כיומיהו נמי שרו, ואתמול משום שבת הוא דלא חזו להסקה.

אמר רב מתנה: עצים שנשרו מן הדקל לתוך התנור ביום טוב - מרבה עליהם עצים מוכנים ומסיקן. - והא קא מהפך באיסורא! - כיון דרובא דהיתרא נינהו, כי קא מהפך בהיתרא קא מהפך. - והא קא מבטל איסורא לכתחלה, ותנן: אין מבטלין איסור לכתחלה! - הני מילי בדאורייתא, אבל בדרבנן מבטלין.

ולרב אשי, דאמר: כל דבר שיש לו מתירין, אפילו בדרבנן לא בטיל, מאי איכא למימר? - הני מילי היכא דאיתיה לאיסורא בעיניה, הכא מקלא קלי איסורא.

(ביצה ד:)

בהבנה ראשונה עולה מן הגמ':

מדין ר' יוחנן: עצים שנשרו ביו"ט אסור להסיקן משום מוקצה - דרבנן. מדין רב מתנה: א. בדאורייתא - אין מבטלין איסור לכתחילה.

ב. בדרבנן - מבטלין איסור לכתחילה, ובתנאים הבאים ":

1. שנשרו לתוך התנור מעצמם, ולא שהכניסם בידיים.
2. שהיו בתנור עצים מוכנים מקודם, והוא רק מוסיף ומרבה היתר על איסור.

* הערת העורך: זו אינה קושיא. [ש.ל.]

** הערת העורך: התנאים האלו אינם קשורים להבנת הרא"ש דלקמן. [ש.ל.]

מדין רב אשי: דבר שיש לו מתירין אין בטל אפי' בדרבנן, מלבד בדבר שהנאתו אחר ביעורו, כגון: עצים שנשרו לתוך התנור, כיון שנשרפים וכל ההנאה באה ע"י שמסיקן לאפיה או לבישול והם כבר אינם בעין (ס"ז יו"ד צט סק"ב, חשנה ברורה תקו סק"ח).
בטרם נעסוק בדעות הראשונים נביא שתי הבנות בפשט הגמ' מתוך מהלך הסוגיה:

מהלך הסוגיה:

- על דברי רב מתנה מקשה הגמרא: והתנן אין מבטלין איסור לכתחילה!!
- ומחלקת הגמרא: דין זה מדבר באיסורי דאורייתא אבל בדרבנן (מוקצה) מבטלין.
- ועדין קשה: כיצד מותר לבטלם, והרי העצים הם דבר שיש לו מתירין (במוצאי יו"ט) ולרב אשי אין בטלים אפי' בדרבנן!!
- מתרצת הגמרא: ה"מ כשהאיסור בעין, כאן מקלא קלי איסורא.

הבנה א:

למסקנה נשארת ההו"א של קושיית הגמרא שאין מבטלין איסור לכתחילה בין בדאורייתא ובין בדרבנן. רק בעצים שנשרו מן הדקל לתוך התנור ביו"ט יש היתר מיוחד, משום שנצטרפו בהם סיבות להקל: דרבנן ומיקלא קלי איסורא. אבל בשאר איסורי דרבנן אין מבטלין לכתחילה כדין איסורי תורה.

הבנה ב:

למסקנה מתקבל התירוץ שדין אין מבטלין איסור לכתחילה שייך רק באיסורי דאורייתא ולא בדרבנן, וזה כולל כל איסורי דרבנן, ובכללם עצים שנשרו לתוך התנור.
גם הבעיה הצדדית שעולה מדברי רב אשי מיושבת בטוב, ומתברר שרב אשי מודה היכא דמיקלא קלי איסורא, וכך גם מסקנת הסוגיה.

דעות הראשונים:

דעת הרא"ש (ביצה פ"א ס"ב):

והא דקאמרינן נמי דמבטלין איסורא דרבנן לכתחילה היינו דווקא היכא דמיקלי קלי איסורא, אבל בעלמא אין מבטלין לכתחילה אפי' באיסורא דרבנן ואפי' אין לו מתירין.

וכ"כ הטור בשמו (יו"ד צט):

ואדוני אבי הרא"ש ז"ל כתב דאפילו איסור דרבנן שנתערב, אסור להוסיף עליו ולבטלו, ולא התירו אלא בעצים שנשרו לתוך התנור משום דמקלי קלי לאיסורא.

נראה שהרא"ש למד כהבנה א', וע"כ הגיע למסקנה ששאר איסורי דרבנן אין מבטלין לכתחילה כלל.

רוב הראשונים נראה שלמדו כהבנה ב', והביטול באיסורי דרבנן חל לאו דווקא בעצים שנשרו אלא בעוד איסורים דרבנן. כ"כ הרמב"ם (מאכלות אסורות פט"ו הכ"ו): "איסור של דבריהם מבטלין לכתחילה". וכן מובא בעוד ראשונים, ולא מצאתי חולק על הבנה זו, מלבד הרא"ש³.

3. יש"ש במסכת ביצה תמה על הרא"ש כיצד כתב נגד כל המחברים שהתירו לבטל איסורי דרבנן, ועוד דגמרא מפורשת היא. וע"פ האמור נראה שהרא"ש למד כהבנה א' ושאר הראשונים כהבנה

שלב ב: תנאים לביטול האיסור

מתוך דברי הראשונים נראה שהשוו את סוגיית ביטול ב"עצים שנשרו" בכל תנאיה, לכל ביטול איסור דרבנן, וג' תנאים הם:

תנאי א: אסור לבטל בידיים

מפשט המילים 'מבטלין איסור לכתחילה באיסור דרבנן' נראה, לכאורה, שאף בידיים מבטלין. ואינו כן, דרוב הראשונים דייקו מהסוגיה, שדווקא עצים שנשרו מן הדקל לתוך התנור מרבה עליהם, ולא שלקח עצים האסורים ושם בתנור שבזה יש איסור.

כ"כ הרשב"א (ת"ה ב"ד ש"ג ד"ה ופרקינן):

ופרקינן - ה"מ בדאורייתא אבל כדרבנן מבטלין, ודווקא בשנפל איסור לתוך היתר ואין בהיתר כדי לבטלו, כההיא דעצים שנפלו לתוך התנור, אבל ליטול איסור דרבנן ולערב בהיתר מרובה כדי לבטלן לא.

וכ"פ הרמב"ם (מאכלות אסורות פ"ט הל' כו-כז):

אבל באיסור של דבריהם מבטלין האיסור לכתחילה. כיצד: חלב שנפלי" לקדרה שיש בה בשר עוף ונתן טעם בקדרה, מרבה עליו בשר עוף אחר עד שיבטל הטעם וכן כל כיוצא בזה.

וכן בשלטי הגיבורים (ע"ז לה. בדפי הרי"ף, ד"ה ונראה לדברי הרשב"א) מוכיח שמותר רק כאשר נפל מעצמו כעצים שנפלו, ואפי' אם הפילו בשוגג, רק אם יש רוב מוחלט נתיר את התערובת, ואם אין לא נתיר לו להוסיף לרבות, דתרי קולי לא מקילינן, דבנפל מעצמו התרנו להרבות, וכאשר מפילו הוא בשוגג די לו בזה ששגג, ולא נתיר להוסיף עליו בידיים כדי לבטלו ואע"פ שאיסור דרבנן הוא, שאף בעצים שנשרו לא התירו כן. (ונראה שלדעת הרמב"ם שלא השווה לעצים שנשרו ולא כתב שנפל מעצמו, אם הפילו בשוגג מרבה עליו.)

משמע א"כ שלבטל לכתחילה אין הכוונה כלל בידיים, אלא רק כשנפל האיסור מעצמו התירו לרבות עליו, אבל אם הפילו, ואפי' שוגג - אסור לרבות עליו - שאין מבטלין איסור לכתחילה בידיים.

[ישנם איסורים יוצאי דופן, שכן התירו לבטל לכתחילה בידיים.

וז"ל הרי"ן בביצה (ב. מדפי הרי"ף):

ומיהו בכבורות (כז). אמרינן דתרומת חוץ לארץ מבטלה ברוב והיינו לומר שמותר לערב ולבטל אותה לכתחילה אפילו חד בתרי דהא בהדיא אמרי' התם דרמו חדא דתרומה בתרתי דחולין, ומיהו דוקא ככי הא שאין לה עיקר כדאורייתא כלל דבחוצה לארץ ליכא מידי שיהא חייב בתרומה דבר תורה, וקילא טפי שאינה נוהגת כלל בחוצה לארץ.

ב. ע"כ כתב הרא"ש שאין מבטלין איסור דרבנן כלל. ומה שהקשה הקרבן נתנאל על היש"ש והביא ראשונים הסוברים שכן אסורים לבטל איסור לכתחילה, נראה שדייק מלשון הרא"ש שאין מבטלים 'לכתחילה' היינו בידיים, ועל כן הביא את דעות הראשונים הסוברים שאין מבטלים לכתחילה בידיים, וזה דוחק גדול להסביר כן בפשט הרא"ש, כי לכו"ע אין מבטלין לכתחילה בידיים, כפי שיבואר בהמשך, ומשמעות 'לכתחילה' היא אחרת.

* הערת העורך: יש עוד ראשונים, כמדומני, ועי' אנצ' תלמודית. [ש.ל.]

** הערת העורך: אין הכרח, יתכן שדיבר בהווה, שבמציאות כזאת כדאי לבטל לכתחילה. [ש.ל.]

*** הערת העורך: לעני' לשון הרמב"ם "שנפל" משמע נפל מעצמו ולא שהפילו, אפי' שוגג, וכ"כ שלטי הגיבורים שם. אמנם אפשר שהרמב"ם לא חילק ביניהם, אך ודאי אין ראייה לכך.

וכ"כ הרשב"א (תורת הבית ב"ד ש"ג) בשם הרמב"ן.]

תנאי ב: האיסור אינו ניכר

הרי"ף כתב (ביצה ב.):

ואע"ג דקא מהפך באיסורא, כיון דרובא דהיתרא נינהו הנך בטלי ברובא, ובהיתרא קא מהפך.

וכתב עליו הרי"ן (שם):

ומסתברא דדוקא בשאינו מכיר עצי האיסור לאחר שנתערבו, הא מכירן אין ביטול מועיל להם, שאין ביטול מועיל לדבר שהוא ניכר בעין.

שלטי הגיבורים (ע"ז שם):

... הא דאמר דמבטל האיסורא כשנפל מעצמו להיתר, היינו דווקא היכא שאינו מכיר האיסור קודם שהרכבה עליו ההיתר, דאילו האיסור ניכר אין לו היתר לעולם, ונראה דאי מתחילה היה מכיר האיסור ובא להרבות עליו היתר מדבר אחר שדומה לאיסור כדי שלא יהיה האיסור ניכר, דאינו מועיל, ואפילו היה עיקר איסורו דרבנן, דבכה"ג לא התירו חכמים אפילו בעצים שנשרו מן הדקל.

משמע אם כן שדווקא אם האיסור אינו ניכר מותר לרבות עליו על מנת לבטלו.

תנאי ג: האיסור אינו בעין

שלטי הגיבורים (ע"ז שם):

ולא התירו אלא בעצים שנשרו לתוך התנור משום דמיקלא קלי איסוריה וליתיה לאיסורא בעיניה, אבל בעלמא... אסור לבטלו לכתחילה אם איתיה לאיסוריה בעיניה. ומדכי פ"ק דיו"ט כתב... דדבר שאיסורו מדרבנן אי ליתיה בעיניה, כגון שנפל לתוך קדרה ונימוח שם וטעמו נבלע בהיתר, שאינו כמו חתיכה שנפל להיתר דאסורא, שאע"פ שאינו ניכר מ"מ אינו נימוח והוא בעין, אבל האי שנימוח ונבלע טעמו שאינו בעין, אם איסורו דרבנן מותר להרבות עליו היתר ומבטלו לכתחילה אפילו דבר שיש לו מתירין.

משמע אי"כ שדוקא בנימוח ואינו בעין מותר להרבות עליו.

וממשיך 'שלטי הגיבורים' ודן בדעת הרמב"ם:

ומספקא לי אי סבירא ליה למיימי דבאיסור של דבריהם מבטלין לכתחילה אפילו הוא בענין שהאיסור בעין ולא נימוח לגמרי, או דלמא אינו מתיר מיימי אלא היכא שאין האיסור בעין, כי הדמיון שהביא הוא מענין דליתיה לאיסוריה... דאינו מתיר לבטל האיסור לכתחילה רק היכא דליתיה האיסור בעיניה [אלא] שנבלע טעמו בהיתר, ומדבריו שכתב סתם דכל איסור מדרבנן מבטלין אותו לכתחילה נראה דמבטלין האיסור לכתחילה אפי'

* הערת העורך: זו שיטת הרא"ש [ש.ל].

הוא בעין שלא נימוח ולא נפלט טעמו רק שאינו ניכר מן האחרים, הלכך ספק הוא אצלו.

וכתוב בהגהת מיימ' פט"ו מהלכות מאכלות אסורות: "הורה רבינו שמחה כדברי מיימ' על מי חלב שנפלו לתוך תבשיל של בשר וצוה להוסיף מים שיתבטל עד כדי שישים, דמי חלב דרבנן". וגם מדברי רבינו שמחה נראה שלא התיר... אלא היכא דליתיה לאיסוריה בעיניה. ואם הדברים כן גם למיימ', נמצא דהרי"ף ומיימ' ומרדכי שזכרנו ורבינו שמחה כולוהו בשיטה חדא קיימי, דכל איסורי דרבנן אפילו יש להם עיקר מדאורייתא מותר לבטלן לכתחילה, והוא דליתיה לאיסוריה בעיניה.

תנאי נוסף, המובא גם הוא ב'שלטי הגיבורים'^(סו) בשם רשב"ם - דבמידי דאכילה אפילו ליתיה לאיסוריה בעיניה אסור, וההיתר הוא רק בדברים שאינם לאכילה, דומיא דעצים שנשרו שאינם מידי דאכילה. בתנאי זה הרשב"ם הוא דעת יחיד.

סיכום ג' התנאים:

א. נפל מעצמו דומיא דעצים שנשרו לתוך התנור, אך לבטל בידים אסור - זאת לדעת כל הראשונים. (מלבד בתרומת וחלת חו"ל שהקילו בה לבטל לכתחילה אפי' בידים)

ב. האיסור אינו ניכר - וזאת לדעת רוב הראשונים.

ג. האיסור אינו בעין - זאת לדעת רוב הראשונים.

לדעת הרשב"ם בלבד - מידי דאכילה אין לבטלם כלל, דדווקא בעצים שנשרו שלא בני אכילה ניהו התירו, אבל במידי דאכילה אין היתר לבטלו אפילו נימוח.

שלב ג': באיזה איסור דרבנן מדובר?

סוגיית "עצים שנשרו" עוסקת באיסור דרבנן מסוים (מוקצה), ועל פיה ניסו הראשונים להגדיר באילו איסורי דרבנן חל ההיתר, ואילו איסורים דינם כאיסורי תורה שאסור לבטלם.

שיטת הרא"ש (כפי שביארנו לעיל^(עמ' 41)) שבכל איסורי דרבנן אסור לבטל לכתחילה, מלבד עצים שנשרו דמיקלא קלי איסורא.

שיטת תוס' (ביצה ד: ד"ה ותנו):

הא דאמר בדרבנן מבטלין היינו כדבר שעיקרו מדרבנן כגון מוקצה... אבל כדבר שעיקרו מדאורייתא כגון תרומה דאיכא שום דבר דאורייתא כגון דגן תירוש ויצהר, אפי' במקום שאינו אלא מדרבנן כגון שאר פירות אין מבטלין.

שיטת הרשב"א (תוה"ב הארוך ב"ד ש"ג):

נמצאו שלושה מינין בביטול איסורים...^[א] איסור תורה ושיעור דרבנן ואצ"ל אם נפל בשיעור שאין בו כדי לבטלו אפי' מדאורייתא, אין מרבים עליו היתר כדי לבטלו, שאין מבטלין איסור לכתחילה, ואין צריך לומר שאין מערביין אותו בידים כדי לבטלו. עבר וכיטלו או שרכה עליו היתר, אם בשוגג מותר, ואם במזיד אסור למי שבטלו בעבורו. ^[ב] איסור של

דבריהם שיש לו עיקר בדאורייתא אין מערבין אותו לכתחילה בידיים כדי לבטלו. ואם עשה כן במזיד אסור, אבל אם נפל שם מעצמו אע"פ שאין בהיתור כדי לבטלו מרבה עליו היתור ומבטלו. [ג] איסור של דבריהם שאין לו עיקר בדאורייתא כתרומה וחלה של חו"ל מערבין ומבטלין אותה ברוב לכתחילה, ואפי' להאכילה לזרים. ולדעת רבינו שמשון ז"ל לא אמר אלא לכהן טמא אבל לא לזרים. וי"א [דמב"ן] שלא אמר כן אלא בתרומה וחלה של חו"ל אבל לא בשאר האיסורים [אפי' אין להם שורש מדאורייתא], ויש לחוש לדבריהם.

לשיטת הרשב"א מבטלין איסור של דבריהם לכתחילה אפי' בדבר שעיקרו מדאורייתא (ב), ורק כשמדובר באיסור תורה (ואפי' פחות מכשיעור, שאז איסורו רק מדרבנן) אין מבטלין לכתחילה (א). לגבי איסור שאין לו עיקר בדאורייתא (ג), מעיקר הדין נראה לו להתיר לבטלו אפי' בידיים, אך הלכה למעשה יש לחוש לדברי המחמירים (מלבד בתרומת וחלת חו"ל שמפורש בגמ' [בכורות כז.]) להיתר) ורק אם נפל מעצמו מרבה עליו (כדין ב').

שיטת הרמב"ם (מאכלות אסורות פס"ו הל' כו-כז):

אבל באיסור של דבריהם מבטלין האיסור לכתחילה. כיצד: חלב שנפל לקדרה שיש בה בשר עוף ונתן טעם בקדרה, מרבה עליו בשר עוף אחר עד שיבטל הטעם וכן כל כיוצא בזה.

הגהות המרדכי (פרק כל הבשר ס"י תשנ"ב-תשנ"ג; מובא בב"י) דן בדעת הרמב"ם וז"ל:

דמלשון הרמב"ם יש לרקדק דסבירא ליה כדברי התוס', מדנקט בשר עוף בחלב ולא נקט חצי שיעור, דבשניהם איכא פלוגתא ואין דומה לחלק בין פלוגתא דאמוראי לפלוגתא דתנאי, ואי משום הלכתא נקט הכי מ"מ הו"ל הא רבותא טפי, דנשמע מינה דאפילו באיסור דרבנן שיש לו שורש מדאורייתא מבטלין לכתחילה.

פירוש: מדנקט הרמב"ם בשר עוף בחלב, משמע, שדוקא באיסור דרבנן מבטלין לכתחילה מכיון שאין לו שורש מהתורה, שא"כ היה עליו לכתוב דוגמה אחרת, של חצי זית, שממנו נשמע שאפילו ביש לו שורש מהתורה מבטלין, שהרי כזית ודאי איסורו מהתורה, ומזה שלא נקט הכי אלא דווקא נקט בשר עוף בחלב, משמע שסובר כדעת התוספות, שדוקא איסור דרבנן שאין לו שורש מהתורה מבטלין.

על כך משיב הבי"י (סימן צ"ט ד"ה כתב הרמב"ם):

ול"נ דאפילו אם נפרש כן בדברי הרמב"ם, מ"מ אינו כדעת התוס' ממש, דהא בשר עוף בחלב לדברי התוס' חשיב יש לו שורש מהתורה כיון דאיכא בשר דאסור בחלב מדאורייתא, ולא דמי למוקצה שאין לו עיקר בדאורייתא כלל.

וכן בכס"מ דוחה מרן דעה זו ומסכם שלשיטת הרמב"ם - כל איסורי דרבנן מבטלין לתחילה.

לסיכום: יש שתי אפשרויות להבנת הגדרת התוס' באיסור דרבנן שעיקרו מדאורייתא:

ע"פ ב"י - כל איסור שגזרו חכמים כתוספת איסור על איסור דאורייתא זהו הנקרא עיקרו מדאורייתא כגון: בתרומה - מדאורייתא דגן תירוש ויצהר בלבד ומדרבנן הוסיפו שאר פירות; בשר בחלב - מדאורייתא בשר בהמה ומדרבנן הוסיפו בשר עוף. דבר שחידשו חכמים מעצמם כגון מוקצה - הוא המוגדר שאין לו עיקר מדאורייתא.

הרמב"ם ע"פ הג' מרדכי - איסור דרבנן שעיקרו מדאורייתא פירושו: דבר שאסור מן התורה אלא שאין בו שיעור האסור מן התורה, וחכמים גזרו על פחות מכשיעור ואסרוהו. איסור שהוא עצמו מדרבנן, גם כשיש בו שיעור, הוא איסור שאין לו עיקר מדאורייתא.

להלכה ישנם שלש שיטות:

שיטת הרא"ש: מבטלין איסור לכתחילה רק בעצים שנשרו.

שיטת תוס': מבטלין איסור לכתחילה רק באיסור דרבנן שאין לו עיקר מדאורייתא, כגון מוקצה, אבל לא באיסור שיש לו עיקר בדאורייתא, כגון תרומה או בשר בחלב (ע"פ הגדרת ב"י).

שיטת הרשב"א (והרמב"ם ע"פ ב"י): כל איסור דרבנן מבטלין לכתחילה, מלבד איסור שמצד עצמו הוא איסור תורה אלא שאין בו כשיעור. (ובתרומת וחלת חו"ל מבטלין אפי' בידיים).

דעת מרן בשו"ע

יורה דעה ס"י צט סעי' ו':

איסור של דבריהם אין מערבין אותו בידיים כדי לבטלו, ואם עשה כן במזיד אסור, אבל אם נפל מעצמו ואין בהיתר כדי לבטלו מרבה עליו ומבטלו.

מלשון מרן נראה שאינו סובר כדעת הרמב"ם (פס"ו הל' כו-כז).

מרן כותב "נפל מעצמו" לאפוקי הפילו בשוגג, ואילו הרמב"ם כתב סתם "נפלי" משמע אפי' הפילו בשוגג. (ועי' לעיל עמ' 42)*

גם דעת הרשב"א נראה שלא נתקבלה להלכה ע"י מרן, שכן בב"י לאחר שהוא מקשה על הטור, שכתב בשם הרשב"א דשמנו של גיד אין לו עיקר מדאורייתא, הוא כותב:

ואם כן, מ"ש רבינו (הטור) כאן דשומנו של גיד אין לו עיקר מן התורה הוא שלא בדקדוק, ומכל מקום לענין הדין אין נפקותא בדבר, שכבר העלה שראוי לחוש לדברי המחמירין, ואם כן כל איסורים של דבריהם שוים הם חוץ מתרומת וחלת חו"ל. ויש לתמוה על רבינו (הטור) שכתב בשם הרשב"א דדבר שעיקרו מדרבנן שנתערב בהיתר מוסיף עליו ומבטלו, ומאחר שאע"פ שהוא סבור כן כתב שיש לחוש לדברי האוסרים - לא הו' ליה לרבינו לכתוב בשמו סתם להיתר.

פירוש: הטור כתב בשם הרשב"א שאיסור שאין לו עיקר בתורה מותר להוסיף עליו ולבטלו, וב"י הבין בדעת הרשב"א שאע"פ שסובר כן, זה רק בדיעבד, ולכתחילה כתב שיש לחוש לדברי האוסרים ולא לבטל, ומדוע כתב הטור בדעת הרשב"א סתם להיתר.

* הערת העורך: ועי' בהערת העורך שם, וא"כ אפשר שדעת מרן כדעת הרמב"ם.

מכאן משמע שדעת מרן בשו"ע, שכתב "אם נפל מעצמו... מרבה עליו ומבטלו", אינה כדעת הרשב"א, שהרי הקשה על הטור מדוע כתב להיתר סתם בדעת הרשב"א והרי הוא מחמיר לכתחילה הלכה למעשה, וא"כ, אם סובר מרן כדעת הרשב"א, בודאי לא יכתוב בשו"ע סתם להיתר.

וכאן המקום להעיר על דעת ה"י שכתב שמרן סובר כדעת הרשב"א, וכן בספר 'מעדני השלחן' כתב שמרן כדעת הרשב"א בתורת הבית הארוך, ונראה ע"פ הני"ל לענ"ד שלא דקו ואין דעת מרן כדעת הרשב"א. וכן בספר 'איסור והיתר' לר' יצחק יוסף כתב שדעת מרן כדעת הרמב"ם ולא כדעת מהר"ם מרוטנבורג - אף בזאת נראה לענ"ד שאין כן דעת מרן.

נראה לענ"ד שמרן סובר כדעת רוב הראשונים בביטול איסור מדבריהם, בהשוואה לסוגיית "עצים שנשרו" על כל תנאיה כאמור (עי' לעיל עמ' 44). הלכה וי מתחלקת לשני חלקים:

א. "איסור של דבריהם אין מערבין אותו בידים כדי לבטלו ואם עשה כן במזיד אסור".

ומקורו מדיוק בסוגיית "עצים שנשרו" דלעיל (תנא א).

ב. "אבל אם נפל מעצמו ואין בהיתר כדי לבטלו מרבה עליו ומבטלו".

ומקורו בגמרא שם. ו"נפל מעצמו" - לאפוקי שהפילו בשוגג כדלעיל. "ואין בהיתר כדי לבטלו" - היינו ודאי שאינו ניכר ואינו בעין כדלעיל, ורק שיעור ביטול אין בו (תנאים ב,ג).

עתה כאשר התקיימו כל התנאים הני"ל לביטול האיסור, יש לברר באיזה איסור דרבנן מדובר.

ונראה לענ"ד שמרן סובר כדעת התוס', שרק איסור דרבנן שאין לו עיקר מן התורה מבטלין, וכהגדרתו בב"י (לעיל עמ' 45), שכל איסור שגזרו חכמים כתוספת איסור על איסור דאורייתא - זהו הנקרא עיקרו מדאורייתא כגון:

* הערת העורך: מרן סתם ופסק שכל איסורי דרבנן מבטלין לכתחילה אם נפל מעצמו, אך בידים אסור לבטל בכל מקרה. בפשטות ניתן לראות כי לשון מרן כמעט זהה ללשונו של הרשב"א בתורת הבית (עי' לעיל עמ' 44) אלא שחשמיט את המילים "שיש לו עיקר בדאורייתא" - וזאת משום שהרשב"א עצמו כתב בסוף דבריו שיש לחוש לדברי המחמירים, ולאסור ביטול בידים בכ"מ (אפי' באין לו עיקר בדאורייתא) חוץ בתרומת וחלת חו"ל. יוצא שדעת מרן כדעת הרשב"א.

ע"פ הבנתו ברשב"א ובדעת מרן, דברי מרן בקושייתו האחרונה על הטור תמוהים ביותר. הרי דעת הרשב"א שכל איסורים של דבריהם שוין לענין ביטול לכתחילה, חוץ מחלת ותרומת חו"ל שהותר בהן אפי' ביטול בידים (וכך מסכם אותו מרן עצמו משפט אחד קודם!); וא"כ היה לו למרן להקשות על הטור "שכתב בשם הרשב"א דבר שעיקרו מדרבנן שנתערב בהיתר מוסיף עליו ומבטלו" - 'ומאחר שאע"פ שהביא דעה זו (דעת תוס') בדבריו, כתב בסוף דבריו שבכל איסורי דרבנן ואפי' יש להם עיקר מדאורייתא מבטלין לכתחילה, לא ה"ל לרבינו לכתוב כך בשמו'.

על תימא זו בדברי מרן עמד כבר הבי"ח, וכתב דהב"י לא דק בהבנת הרשב"א, וסבר שהי"א שמביא הרשב"א (ומסיים שיש לחוש לדבריהם) אוסרים בכל איסורי דרבנן ואפי' להוסיף, וא"כ יוצא שלדעת הרשב"א בכל איסורי דרבנן אין מבטלין לכתחילה אפי' בנפל מעצמו. מלבד בתרומת וחלת חו"ל, וע"כ תמה על הטור. כך כותב גם הפרישה בדעת מרן ברשב"א, אך הוא נחלץ להגנת מרן ומוכיח ע"פ תורת הבית הארוך שאכן זו דעת הרשב"א.

עפ"י יוצא שדעת מרן היא כמעט כדעת הרא"ש, אלא שהוא מחמיר עוד יותר ואוסר אפי' בעצים שנשרו לבטל לכתחילה - בניגוד לסוגיית הגמרא בביצה - וזה כמובן תמוה. כמו כן מפשטות דברי הרשב"א ומפשטות דברי מרן משפט אחד לפני תמיחתו על הטור - נראה שהבין ברשב"א כמונו, אלא שקושייתו על הטור היא תימא וצ"ע.

ואולי אפשר לומר שמרן לא דק בדעת הטור והבין מדבריו בדעת הרשב"א שבא להיתר באיסור שאין לו עיקר בדאורייתא אפי' ביטול בידים - וזה דוחק. ואפשר שבאמת כוונתו היתה להקשות על הטור על שלא דקדק ולא הביא מדברי הרשב"א בסוף דבריו (כמו שכתבנו לעיל) אלא שאגב שטיפה לא דק - וגם זה דחוק.

** הערת העורך: ע"פ דברנו בהערות הקודמות נראה שדעת מרן כדעת הרמב"ם והרשב"א כאחד, כמו שכתבו האחרונים הני"ל.

בתרומה - מדאורייתא דגן תירוש ויצהר בלבד ומדרבנן הוסיפו שאר פירות; בשר בחלב - מדאורייתא בשר בהמה ומדרבנן הוסיפו בשר עוף; ודבר שחידשו חכמים מעצמם כגון מוקצה - הוא המוגדר שאין לו עיקר מדאורייתא - דומיא דסוגיית "עצים שנשרו".

א"כ יוצא, שלא רק בפרטי הדינים נקט מרן בהשוואה מושלמת לסוגייה, אלא אף בהגדרת האיסור*.

דעת הרמ"א, החולק על מרן, כדעת הרא"ש ומהר"ם מרוטנבורג, שכל איסור דרבנן אסור לבטלו לכתחילה גם אם שורשו מדרבנן, מלבד עצים שנשרו דמקלא קלי איסוריה.

יישוב הסתירה בדעת מרן: מצוות נר חנוכה - שורשה מן התורה

ואם כנים דברינו באנו ליישוב הסתירת בדברי מרן. בהלכות חנוכה (א"ח סי' תרעו ס"ד) כותב מרן, שמותר השמן שנתערב אסור להרבות עליו כדי לבטלו. מצוות חנוכה מדרבנן היא, אך לאור דברנו, אם נמצא שיש כאן איסור דרבנן ששורשו מן התורה, יובן מדוע מרן כתב לאסור להרבות עליו שמן, ויתברר שאין כאן סתירה כלל, ואדרבה, מרן פסק באו"ח לשיטתו ביו"ד. א"כ, נותר לנו להוכיח כיצד דיני חנוכה שורשם מהתורה.

כותב הר"ן (שבת ט. בדפי הרי"ף ד"ה הלכות חנוכה):

שמע מינה אסור להשתמש לאורה, פירוש כל התשמישין ואפילו תשמיש מצוה, דכיון שע"י נס שנעשה כמנורה תקנוה, עשאוה כמנורה שאין משתמשין בה כלל. דאם איתא דשרי לאשתמושי תשמיש מצוה בנר חנוכה, האיך מדליקין נר חנוכה בשבת ככל השמנים, והרי כשישתמש בה בסעודת שבת אתי לאטווי, אלא ודאי כדאמרן. והא דאמר רב לקמן אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה, לאו למימרא דדוקא תשמיש דרשות אסור אבל תשמיש דמצוה שרי, אלא לומר דאפילו ריצוי מעות שהוא תשמיש קל אסור. והכי מוכח בירושלמי, וכן נראים דברי הרמב"ם ז"ל בפ"ד מהלכות מגילה וחנוכה, וזה שלא כדברי הר"ז הלוי ז"ל.

פירוש: מצוות הדלקת נר חנוכה תיקנוה כנגד מנורת המקדש, שאסורה בתשמיש כלל - ולכן אסור גם השימוש בנר חנוכה. ושאין מרצים מעות, היינו, שאפילו דבר קל אסור, ואין לדייק כדעת הרז"ה שתשמיש חול יש בו משום ביזוי ותשמיש מצוה מותר, אלא אף למצוה אסור.

וכן כותב 'שלטי הגיבורים' (אות ב):

רוב הפוסקים הסכימו דל"ש תשמיש חול ל"ש תשמיש קדושת מצו' אסור להשתמש לאורה וכ"כ מ"י וסמ"ג וטור ומרדכי, אבל הר"ז הלוי פליג על זה, ובעל העטור הסכים לדברי הר"ז הלוי.

א"כ, דין חנוכה, אף שהוא מדברי סופרים כלשון הרמב"ם, הוא נסמך על דין דאורייתא - מנורת המקדש, וא"כ, איסור שימוש באור נר חנוכה הוא איסור דרבנן ששורשו מן התורה - במנורת המקדש.

* הערת העורך: זהו דוחק גדול להעמיד דברי מרן כשיטת התוס', דא"כ לא היה סותם להיתר בכל איסור של דבריהם (כמו שהקשה ב"י על חטור), אלא היה מפרש דבריו ואומר דדווקא באיסור שאין לו עיקר מן התורה מבטלין. ולעיל כבר הוכחנו, דמלשון מרן פשוט שפסק כשיטת הרשב"א והרמב"ם.

אולם עדיין יש לעיין, שהרי כל ההשוואה היא לענין איסור השימוש לאורה, ואנו דנים על השמן עצמו. האם גם השמן עצמו אסור בהנאה כדין מנורת המקדש? המשנה במעילה(פ"ג ה"ד) וכן פסק הרמב"ם(פ"ב מחעילה ה"ז):

דישון מזבח הפנימי והמנורה - לא נהנין ולא מועלין.*

ומפרש הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין(פ"ג ה"ב):

מהו דישון המנורה, כל נר שכבה מסיר הפתילה וכל השמן שבנר ומקנחו ונותן בו פתילה אחרת ושמן אחר במידה והוא חצי לוג, וזה שהסיר משליכו במקום הדשן אצל המזבח עם דישון המזבח הפנימי והחיצון ומדליק נר שכבה...

יוצא אי"כ, שכל השמן הנותר בנר עם הפתילה מגיע לדישון מזבח הפנימי, ועליו אמרין לא נהנין ולא מועלין. (יש מחלוקת עד מתי אסור בהנאה לאחר שזרקו). לאור דברים אלה ולשיטתנו נראה שכמו במנורה כך בנר חנוכה יש איסור הנאה מדרבנן על השמן הנותר.

כ"כ מצאנו בשאלתות(וישליח שאילתא כו) בענין שמן החנוכה, שאסור בהנאה כל שמונת ימים, ואף לאחר שמונת ימי החנוכה, וז"ל:

אם כתתה והותר שמנה מוסיף עליו יום שני ומדליקו, ואם הותר ליום שני מוסיף עליו ליום שלישי, וכן שאר הימים. הותר ליום שמיני עושה מדורה ומדליקו בפני עצמו, דכיון דהוקצה למצוה אסור להסתפק ממנו.

ועל זה הסבירו הרשב"א ועוד ראשונים, שאין דומה דין איסור הנאה זה לשאר איסורי הנאה כגון נוי סוכה, דנר חנוכה בשעת הדלקתה מעוניין שכל השמן ידלוק, וע"כ אסור השמן בהנאה אף אחר יום השמיני.

ועוד מצאתי בראב"ד בהשגות(ברכות פ"א ה"ז), וביחכמת שלמה(א"ח תרעז), ובישועות יעקב(א"ח תרעז), שברכת נר חנוכה קבעוה כעין נרות שבמקדש שהן של תורה.

סיכום

נראה שדין חנוכה שהוא מדרבנן, שורשו בתורה במנורת המקדש לשיטת מרן מגי בחינות:

א. השימוש אסור כלל.

ב. השמן אסור אף אחר יום השמיני.

ג. דין הברכה כעין נרות המקדש.

לענייננו: מכיוון שאיסור שימוש במותר השמן של נר חנוכה יש לו עיקר בדאורייתא - דישון המנורה, הרי לשיטת התוס', בה הלך מרן, אסור לבטלו לכתחילה, וכך פסק מרן בהלכות חנוכה. ביורה דעה מדובר רק על איסור מדבריהם גרידא שאין לו עיקר בדאורייתא כלל כמו מוקצה, ושם פסק שמרבה עליו ומבטלו. (מ"מ אם יש בשמן המותר שישים כנגד השמן האסור - וודאי בטל, דלא גרע מאיסורי דאורייתא שאף הם בטלים בשישים.)

* הערת העורך: איסור זה הוא מדרבנן בלבד, שכן נעשתה מצוותו. וכן הוא בכל המקרים ש"לא נהנין ולא מועלין". עיי' רמב"ם פ"א ממעילה ה"י ובכ"מ שם. וא"כ אין לאיסור הנאה מנר חנוכה שורש בדאורייתא - גם אם נשווה אותו לנרות המקדש. [אא"כ נאמר ששורשו הוא איסור הנאה משמן שלא נעשתה מצוותו, ואם כן זהו שורש דשורש, וזה לא מצאנו.] [ש.ל.]

* הערת העורך: כבר הארכנו בהערות דלעיל, שבפשטות אין זו שיטת מרן, אלא כשיטת הרשב"א והרמב"ם, וא"כ, יסודותיו של תירוץ זה מעורערים.